

О. О. Каліберда,

Бердянський державний педагогічний університет, м. Бердянськ

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ АНГЛІЙСЬКИХ ДВОМОВНИХ ГЛОСАРІЇВ ТА СЛОВНИКІВ «ВАЖКИХ СЛІВ»

Особливості структури англійських двомовних глосаріїв та словників «важких слів», О.О. Каліберда. У статті розглядається розвиток середньовічної англомовної лінгвістичної лексикографії в аспекті вдосконалення принципів розкриття семантичної структури лексичної одиниці. Показано, що перехід від укладання латинських глосаріїв до словників англійської мови започаткував лінгвістичний підхід до представлення значення лексичної одиниці.

Ключові слова: лексична одиниця, вульгаризм, «важкі слова», дефініція.

Особенности структуры английских двуязычных глоссариев и словарей «трудных слов», О.А. Калиберда. В статье рассматривается развитие средневековой английской лингвистической лексикографии в аспекте усовершенствования принципов раскрытия семантической структуры лексической единицы. Показано, что переход от составления латинских глоссариев к словарям английского языка положил начало лингвистического подхода к представлению значения лексической единицы.

Ключевые слова: лексическая единица, вульгаризм, «трудные слова», дефиниция.

Structural characteristic features of English bilingual glossaries and «hard words» dictionaries, O.A. Kaliberda. The article examines medieval English linguistic lexicography development in the aspect of improving principles of lexical unit semantic structure disclosure. It is shown that transition from compiling Latin glossaries to English language dictionaries initiated a linguistic approach to presentation of lexical unit meaning.

Key words: lexical unit, vulgarism, «hard words» definition.

Всебічне та повне відображення семантичної структури лексичної одиниці є найскладнішим завданням для лексикографії. Користувач звертається до словника, щоб дізнатись або уточнити значення будь-якого слова. Отже, інтенція словника – забезпечити чіткий опис лексичної одиниці, який не допускає двоякого розуміння або тлумачення. Головна увага нашого дослідження зосереджена на тому, як у процесі розвитку лексикографічної практики вдосконалювались підходи до представлення внутрішньої форми лексичної одиниці.

Мета статті полягає у виявленні принципів презентації семантичної структури лексичної одиниці в лінгвістичному словнику англійської мови в діахронічному аспекті. У відповідності до поставленої мети вирішується завдання: проаналізувати англійські двомовні глосарії та словники «важких слів» і виявити лексикографічні підходи до розкриття значення вхідного слова. Об'єктом дослідження виступає англомовна лінгвістична лексикографічна парадигма. Предметом дослідження є складники мега-, макро- та мікроструктури.

У зв'язку зі зростанням ролі національних мов у середньовічній Західній Європі та поступовим ослабленням впливу латини лексикографічна діяльність в Англії набуває нових рис і відбувається поступовий перехід від латино-латинських глосаріїв до укладання латино-англійських або англо-латинських глосаріїв для англійців. У XV столітті лексикографічна форма глосарія зазнає змін, що певним чином наближає її до сучасного розуміння поняття «словник».

Уперше в англомовній лексикографії лексична одиниця починає розглядатися з лінгвістичних позицій в англо-латинському словнику «*Promptorium Parvulorum, Sive Clericorum*» (1440 р.), який фактично став попередником сучасних двомовних словників. Його алфавітна макроструктура складалася з окремих списків лексичних одиниць, відібраних за приналежністю до певної частини мови. Переважно були представлені іменники та дієслова. Деякі словникові статті в «*Promptorium Parvulorum, Sive Clericorum*» містили інформацію про полісемантичність вхідних слів та фіксували приклади вживання лексичних одиниць у мовленні [16, с. 672; 18, с. 10]. Але в цілому елементарна мікроструктура не дуже відрізнялась від попередніх глосаріїв і складалась із вхідного слова англійською мовою та латинського перекладеного еквівалента.

Поліпшенням мікроструктури словників у процесі лексикографічної обробки лексичних одиниць стало введення нормативних позначок. Уперше вони застосовуються в латино-англійському словнику «*Medulla Grammaticae*» (1460 р.) і представляють собою схематичний знак у вигляді хреста біля лексичних одиниць зі зловісним значенням. Це свідчило «про намір переписувача ввести у словник особливі позначки, що вказують на ставлення англійців до позначуваних цими лексичними одиницями явищ» [8, с. 11].

У традиціях двомовної латино-англійської або англо-латинської лексикографії була укладена низка словників: «*Catholicum Anglicum*» (1483 р.), «*Hortus Vocabulorum*» (1500 р.), «*Dictionarius Liber*» (1538 р.), «*Abcedarium Anglico-Latinum*» (1552 р.) Р. Хулоета, «*Dictionarium Latino-Anglicum*» (1552 р.), «*Manipulus Vocabulorum*» (1570 р.) П. Левінса, «*Bibliotheca Scholastica*» (1589 р.) Дж. Райдера. Їх алфавітна макроструктура відбивала повсякденну побутову лексику, а також релігійну термінологію [10, с. 58]. Уперше зазначається приналежність лексичної одиниці до певної частини мови шляхом укладання окремих списків. Трансформуються принципи відбору лексичних одиниць у словник. Якщо для глосарія вони відбиралися з певного тексту, що мав культурну, інтелектуальну або релігійну значущість, то перші словники вирізняє повна самостійність, оскільки відбір здійснювався із багатьох текстів [7, с. 68], і вхідні слова розглядалися як одиниці мови, а не мовлення.

Будова мікроструктури все ще відтворює форму статті двомовного глосарія: вхідне слово – перекладний еквівалент. Кожній лексичній одиниці відповідало стільки словникових статей, скільки значень у ній

виділялося. Ієрархічна асиметрична мікροструктура словника, коли різні значення групуються навколо однієї лексичної одиниці, виникає пізніше у XVII – XVIII століттях [3, с. 23]. Вводиться нормативна позначка. У деяких статтях відзначається полісемантичність вхідних слів та подаються приклади, що ілюструють уживання лексичної одиниці, але практика використання цитат уперше проявилася в нечіткій формі у міжмовних словниках у вигляді нечисленних ілюстративних речень [21, с. 30].

Усе XVI століття характеризується виникненням, розвитком та удосконаленням двомовних словників національними західноєвропейськими мовами. Основне завдання англійської лексикографії до початку XVII століття – допомогти читачу оволодіти іноземною мовою [7, с. 69; 11, с. 26; 18, с. 14], зокрема, до XV століття – латиною, а в XVI столітті – новими західноєвропейськими мовами.

Пізніше, кінець XVI століття – початок XVII століття, при укладанні словників увага зосереджується на тлумаченні саме англійських лексичних одиниць, оскільки англійська мова протягом усієї історії свого розвитку постійно поповнювалася запозиченнями з інших мов. На цей лінгвальний процес впливали і позамовні фактори: контакти англійців з народами інших країн, початок колонізаторської діяльності, географічні відкриття, а також збільшення видання книг багатопланової тематики. Все це сприяло інкорпоруванню в словник англійської мови елементів із різномірних живих мов.

Цей період англійської лексикографії характеризується переходом від перекладних словників до укладання словників, що тлумачать безпосередньо англійську лексику, але не всю, а так звані «важкі слова» [2, с. 52; 10, с. 59]. Серед таких лексичних одиниць виокремлюються: 1) запозичення з грецької та латини (найбільша група лексичних одиниць, що запроваджувалась в англійську мову вченими, письменниками, перекладачами); 2) застарілі англосаксонські лексичні одиниці, вживання яких стало модним серед письменників, поетів, вчених того часу; 3) численні запозичення з нових західноєвропейських мов, що все більше проникали в англійську мову завдяки політичним, економічним та культурним контактам народів Європи.

Поява у функції перших тлумачних довідників англійської мови словників «важких слів» викликана специфічними умовами розвитку англійської мови в ранньоанглійській та середньоанглійській періоди, оскільки у зв'язку з особливостями історичного розвитку англійський народ протягом століть жив в умовах дво- і навіть тримовності, то найбільш продуктивним засобом поповнення словникового складу мови стають запозичення насамперед із класичних мов [19, с. 173].

З огляду на це досить популярним стає словник рідної мови, в якому особлива увага приділяється так званим «вченим словам» латинського, давньогрецького, арабського походження, лексичним одиницям, що були важкими для розуміння та потребували тлумачення [1, с. 49]. Переліки таких слів стали об'єднуватися у словники, розраховані на широке коло читачів. Значне розширення словникового складу англійської мови за рахунок запозичень певним чином сповільнило процес його нормалізації та призупинило появу тлумачного словника англійської мови [5, с. 10], проте укладання словників «важких слів» в англійській практичній лексикографії відповідало нагальним потребам соціально-культурного розвитку суспільства.

Першим англійським словником, що відобразив зазначені лінгвістичні процеси, став «*A Table Alphabetical*» (1604 р.) Р. Кодрі. Він започаткував традицію укладання словників «важких слів» [20, с. 639]. Мета його створення – пояснення незнайомих лексичних одиниць латинського походження, що увійшли в англійський лексикон у попередні сторіччя, а не розробка повного інвентарю всіх лексичних одиниць мови [15, с. 186]. У першій частині словника пояснювались принципи користування довідником, а друга частина містила реєстр вхідних слів [18, с. 18]. Словник нараховував 2500 вхідних слів, розташованих у грубому алфавітному порядку.

Відбір лексичних одиниць здійснювався за принципом «важкого слова» з різних писемних джерел, переважно з Біблії та проповідей, але реєстрація релігійної та християнської термінології не була першорядною інтенцією словника [16, с. 67]. Р. Кодрі маркував лише запозичені слова з грецької мови за допомогою літери «g» або літер «gr», та слова французького походження – позначкою «ſ». Непозначені лексичні одиниці вважалися латинського або давньоєврейського походження [17, с. 33]. Семантизація вхідних слів здійснювалася за допомогою одного або двох англійських синонімів.

Відсутність уніфікованих правил уведення лексичних одиниць у словник призвела до того, що деякі вхідні слова починалися з великої літери, інші – з малої. В одних статтях іменники вказувалися в однині, а в інших – у множині. Дієслова подавалися у формі інфінітива з часткою *to*, а інші – без неї [8, с. 12-13]. Однак відзначається, що перший словник «важких слів» «*A Table Alphabetical*» став попередником англійських тлумачних словників [9, с. 125; 10, с. 60] та заклав основи одномовної англійської лексикографії.

Всі словники, що з'явилися після «*A Table Alphabetical*», укладені за такими принципами: 1) педагогічний принцип – пояснювати для тих, хто не розумів; 2) принцип «важкого слова» – подавати ті лексичні одиниці, які ймовірно не будуть зрозумілі [12, с. 31]; 3) принцип етимологічної інтерпретації; 4) принцип енциклопедичного опису [16, с. 49], сутність якого полягає у відборі лексичних одиниць з енциклопедичною природою, що стосуються різних галузей людського пізнання.

Наприклад, мегаструктура «*The English Dictionarie: or an Interpreter of Hard English words*» (1623 р.) Г. Кокрема складалася з трьох частин. До першої увійшли нові лексичні одиниці, до другої – вульгаризми та просторічна лексика, остання – описує вхідні слова, що мають енциклопедичну природу та позначають назви богів, птахів, диких тварин, чудовиськ, змій, рік, трав, собак, каменів, дерев, риб [4, с. 205; 10, с. 63; 15, с. 187; 16, с. 68; 18, с. 20].

У словнику «*Glossographia*» (1656 р.) Т. Блаунта здійснюється спроба застосувати новий лексикографічний принцип: фіксувати тільки ті лексичні одиниці, які наявні в мові певного періоду в літературних джерелах [1, с. 49; 7, с. 70; 10, с. 65; 15, с. 187]. Також у «*Glossographia*» простежується чітка концепція енциклопедичного опису лексикону, що стосується багатьох аспектів життя людини у різних галузях знання (богослов'я, право,

медицина, математика, геральдика, анатомія, війна, музика, архітектура). Крім того, зазначається джерело запозичення лексичної одиниці, тобто вперше відображається етимологічна характеристика, а також вказується автор, у творах якого це слово було виявлено. У словнику «*An English Expositor*» (1616 р.) Дж. Буллокара фіксуються терміни з логіки, філософії, права, медицини, астрономії.

На рівні мікроструктури у словниках «важких слів» для пояснення вхідних слів використовувалися синонімічні ряди, що поступалися місцем розгорнутим дефініціям, які нерідко містили енциклопедичний матеріал [2, с. 52], а запозичена лексична одиниця ставала джерелом етимологічної характеристики. У структурі словників Дж. Буллокара, Г. Кокрема та Т. Блаунта для розкриття семантики лексичної одиниці вперше були використані візуальні ілюстрації [19, с. 174; 22, с. 101].

Основною тенденцією у розвитку англійської лексикографії протягом XVI – XVII століть було укладання словників «важких слів». Їх об'єднував спільний принцип відбору вхідних слів, що ґрунтувався на авторській настанові включати у словник тільки запозичення з латини, грецької мови, нових західноєвропейських мов, а також застарілу англосаксонську лексику. Повсякденні слова англійської мови ігнорувалися. В перших англійських одномовних словниках семантична структура лексичних одиниць розкривалася за допомогою низки синонімів, фіксації прикладів уживання в мовленні, нормативних позначок, морфологічної приналежності, введення візуальних ілюстрацій, зазначення полісемантичності та етимологічної характеристики.

Результати і перспективи подальшого дослідження полягають у розробці та доповненні загальних проблем лексикографії, прогнозуванні актуальних, перспективних шляхів розвитку англійської лексикографії, виявленні еволюції принципів семантизації лексичних одиниць.

Література:

1. Алексеев М. П. Словари иностранных слов в русском азбуковнике XVII века. Исследование, тексты и комментарии / М. П. Алексеев. – Л. : «Наука», Ленингр. отд-ние, 1968. – 156 с.
2. Воронцова И. А. Тезаурусы английского языка: динамика развития и современное состояние / И. А. Воронцова // Английская лексикография: формирование, развитие, современное состояние: Юбил. сб. науч. ст. / Отв. ред. Ф. И. Карташкова. – Иваново : Иван. гос. ун-т, 2006. – С. 47-66.
3. Гак В. Г. О некоторых закономерностях развития лексикографии (Учебная и общая лексикография в историческом аспекте) / В. Г. Гак // Актуальные проблемы учебной лексикографии. – М. : Рус. яз., 1977. – С. 11-27.
4. Гальперин И. Р. Лексикология английского языка / И. Р. Гальперин, Е. Б. Черкасская. – М. : Гос. центр. курсы заоч. обучения ин. яз. «ИН-ЯЗ» Мин-ва просвещения РСФСР, 1956. – 298 с.
5. Глебовский А. С. Эволюция структуры словарной статьи в англоязычной лексикографии (VIII-XX в. в.): автореф. дис. ... канд. филол. наук. : 10.02.04 / Глебовский Александр Сергеевич; ЛГУ им. А. А. Жданова. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1988. – 15 с.
6. Девель Л. А. Англо-русская учебная лексикография XVI – начала XXI в. / Л. А. Девель // Современная лексикография: глобальные проблемы и национальные решения: Материалы VII Международной школы-семинара, Иваново, 12-14 сентября 2007 г. – Иваново : Иван. гос. ун-т, 2007. – С. 237-239.
7. Лебедева С. В. Из истории англоязычной учебной лексикографии VI – конца XX века / С. В. Лебедева // Английская лексикография: формирование, развитие, современное состояние: Юбил. сб. науч. ст. / Отв. ред. Ф. И. Карташкова. – Иваново : Иван. гос. ун-т, 2006. – С. 66-82.
8. Моисеев М. В. Лексикография английского языка: учебно-методическое пособие / М. В. Моисеев. – Омск : Изд-во ОмГУ, 2006. – 92 с.
9. Скибина В. И. Национально негетерогенный язык и лексикографическая практика / В. И. Скибина. – Запорожье : РИП «Видавель», 1996. – 176 с.
10. Ступин Л. П. Проблема нормативности в истории английской лексикографии: (XV-XX вв.) / Л. П. Ступин. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1979. – 164 с.
11. Ступин Л. П. Словари современного английского языка / Л. П. Ступин. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1973. – 67 с.
12. Carlan W. M. The rise of encyclopedicity in monolingual English dictionaries of the nineteenth century: Diss. / der philos. Fak. Der Westfälischen Wilhelms – Univ. zu Münster (Westf.) / W. M. Carlan. – Münster, 1994. – 304 p.
13. Considine J. Dictionaries in Early Modern Europe: Lexicography and the Making of Heritage / J. Considine. – New York : Cambridge University Press, 2008. – 393 p.
14. Cowie A. P. Language as words: Lexicography / A.P. Cowie // An Encyclopaedia of Language. – L., N. Y., 1990. – P. 671-700.
15. Hanks P. English Lexicography / P. Hanks // Encyclopedia of Language and Linguistics. – 2nd ed. – Elsevier Science, 2006. – Vol. 4: Du-Gen. – P. 184-194.
16. Hayashi T. The Theory of English Lexicography 1530-1791 (Studies in the History of Linguistics Series, 18) / T. Hayashi. – Amsterdam : John Benjamins Pub. Co., 1978. – 168 p.
17. Jackson H. Lexicography: An Introduction / H. Jackson. – London and New York : Routledge, 2002. – 190 p.
18. Mathews M. M. A survey of English dictionaries / M. M. Mathews. – New York : Russell and Russell, 1966. – 122 p.
19. McDermott A. Johnson's definitions of technical terms and the absence of illustrations / A. McDermott // International Journal of Lexicography. – Oxford University Press, 2005. – Vol.18, №2. – P. 173-187.
20. Moon R. Cawdrey's Table Alphabeticall: A Quantitative Approach / R. Moon // Proceedings of the Eleventh EURALEX International Congress, EURALEX 2004, Lorient, France, July 6-10, 2004. Volume 1. / eds. Geoffrey Williams and Sandra Vessier. – Université de Bretagne-Sud, 2004. – P. 639-650.
21. Read A. W. The History of Lexicography / A.W. Read // Lexicography: an emerging international profession / Edited by Robert Ilson. – Manchester University Press, 1986. – P. 28-50.
22. Stein G. I. Illustrations in dictionaries / G. I. Stein // International Journal of Lexicography. – Oxford University Press, 1991. – Vol. 4, № 2. – P. 99-127.